

В. І. Радько,
д. е. н., доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0002-6740-9527

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.7—8.22

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В УКРАЇНІ

V. Radko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Organization of Entrepreneurship and Exchange Activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF INSTITUTIONAL SUPPORT FORMATION FOR THE DEVELOPMENT OF DAIRY FARMING IN UKRAINE

Стаття присвячена організаційним засадам формування інституційного забезпечення розвитку молочного скотарства в Україні. Доведено, що умови для забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур формуються зовнішнім економічним і соціальним середовищем визначаються, зокрема, державною політикою регулювання галузі молочного скотарства, суспільними відносинами між суб'єктами, правовою базою регулювання підприємництва, ризиками та нестабільністю, сформованим досвідом менеджерів, інститутами та організаціями. Інституціональні умови стійкого розвитку підприємницьких структур — це умовно відокремлена сукупність базових політичних, правових, економічних, суспільних та соціальних норм, правил і процедур, які утворюють основу для досягнення суб'єктами господарювання своєї місії та цілей.

Вважаємо, що інституціональному середовищу забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур у галузі молочного скотарства характерні такі особливості: об'єктивно-суб'єктивна природа. Формування й вибір поведінки суб'єктів підприємництва здійснюється у певному інституціональному середовищі. Задоволення потреб та інтересів суб'єктів також відбувається під впливом інституціонального середовища, якому властивий імовірнісний характер такого впливу, що вимагає від суб'єктів господарювання відповідних дій.

Доведено, що упродовж періоду незалежності в Україні сформувалось інституційне середовище функціонування молочного скотарства за наявності двох основних категорій виробників — сільськогосподарські підприємства та господарства населення, які мають відповідно статус юридичної особи й суб'єкта неприбуткової діяльності.

Сформовані економічна та інституційна системи молочного скотарства України свідчать про необхідність подальшого розвитку сільськогосподарських товаровиробників не тільки великих, а й малих форм господарювання. Так, нині існує потреба у спрямуванні розвитку особистих селянських господарств з урахуванням адаптованих до вимог європейського законодавства нормативно-правових актів. Селянське господарство орієнтується в першу чергу на власне самозабезпечення членів сільських і міських домогосподарств, з якими вони перебувають в родинних та дружніх зв'язках. Проте, як свідчать результати досліджень науковців, із зростанням концентрації корів в утриманні сільських домогосподарств збільшується рівень товарності молока.

The article is devoted to the organizational principles of forming the institutional support for the development of dairy farming in Ukraine. It is proved that the conditions for sustainable development of business structures are formed by the external economic and social environment determined, in particular, by the state policy in dairy farming, public relations between entities, the legal framework for entrepreneurship, risks and instability,

experience of managers, institutions and organizations. Institutional conditions of business structures sustainable development are a conditionally separate set of basic political, legal, economic and social norms, rules and procedures that form the basis for business entities to achieve their mission and goals.

We believe that the institutional environment for sustainable development of business structures in the field of dairy farming is characterized by certain features. The formation and choice of business entities behavior is carried out in a certain institutional environment. Satisfaction of the needs and interests of entities is also influenced by the institutional environment, which is characterized by the probabilistic nature of such influence, which requires businesses to take appropriate action.

It is proved that during the period of independence in Ukraine the institutional environment of dairy farming was formed in the presence of two main categories of producers — agricultural enterprises and households, which have the status of a legal entity and a non-profit entity.

The current economic and institutional systems of dairy farming in Ukraine indicate the need for further development of agricultural producers both large and small forms of management. Thus, today there is a need to direct the development of personal farms, taking into account the regulations adapted to the requirements of European legislation. The peasant economy focuses primarily on the self-sufficiency of rural and urban households members with whom they are family and friends. However, according to research, increasing concentrations of cows in rural households increases the level of milk marketability.

Ключові слова: молочне скотарство, інституція, сільськогосподарське підприємство, особисте селянське господарство, підприємницькі структури.

Key words: dairy cattle breeding, institution, agricultural enterprise, private household, business entities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Умови для забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур формуються зовнішнім економічним і соціальним середовищем визначаються, зокрема, державною політикою регулювання галузі молочного скотарства, суспільними відносинами між суб'єктами, правовою базою регулювання підприємництва, ризиками та нестабільністю, сформованим досвідом менеджерів, інститутами та організаціями. Інституціональні умови стійкого розвитку підприємницьких структур — це умовно відокремлена сукупність базових політичних, правових, економічних, суспільних та соціальних норм, правил і процедур, які утворюють основу для досягнення суб'єктами господарювання своєї місії та цілей.

Інституціональне середовище стійкого розвитку суб'єктів господарювання сприяє реалізації принципу загальності, що обумовлює комплексність ринкового господарства, у якому не повинно бути суб'єктів, які ігнорують товарно-грошові відносини (або не впливають на них), адже вони є найбільш важливими атрибутами ринку. Визначальним інституціональним принципом стійкого розвитку суб'єктів господарювання досліджуваної галузі є їх рівноправність. Однак адекватність прав суб'єктів різних форм власності не повинна сприйматися як догма, як абсолютна рівність їх. Підприємницькі структури мають різний потенціал та неоднакові можливості виробничого, фінансового й економічного характеру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомим внеском в опрацювання напрямів стратегічного розвитку молочного скотарства стали праці вітчизняних учених-аграрників: Т. Божидарніка, Л. Іванової, О. Козак, В. Ніценка, В. Радька, І. Свиноуса, Н. Шиян та багатьох інших науковців. Проте, швидкооп-

линіні зміни зовнішнього середовища функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в сфері агро бізнесу — виробників молока вимагає перегляду інституційного забезпечення їх діяльності.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення інституційного забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств — виробників молока.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характерним аспектом принципу загальності є надання можливості всім бажаючим брати участь у підприємницькій діяльності, отримати право на створення певної організаційної форми. Зокрема, доцільно усунути всі перешкоди у формуванні сімейних молочних ферм, кооперативних структур, організацій з виробництва екологічного молока та інших організаційних форм підприємництва, що відповідають нинішнім умовам. Суб'єкти підприємництва молочного скотарства в певному інституціональному середовищі повинні мати повноцінну й рівну можливість брати участь у конкурсних процесах, вільного входу в досліджувану галузь та види економічної діяльності, переливів капіталу, використання факторів зовнішнього середовища для функціонування й розвитку та ін [1].

Порушення принципу загальності створюють передумови для інституціональної нерівності підприємницьких структур, які внаслідок такого стану можуть одержати додаткові переваги для свого розвитку. Інституціональне середовище включає в себе такі складові: місію, що характеризує відповідальне призначення розвитку галузі молочного скотарства; домінуючі цінності й інтереси, що лежать в основі цілей створення та роз-

витку суб'єктів господарювання, або віднесені до засобів і способів їх досягнення; норми, яких дотримуються підприємницькі структури та визначають принципи їхніх взаємовідносин; правила поведінки підприємницьких структур; взаємовідносини, в підприємстві, що визначають взаємодію учасників між собою та із зовнішніми об'єктами; усталену ділову поведінку, що проявляється в характері проведення суб'єктами господарювання певних дій та ін.

Інституціональному середовищу забезпечення розвитку господарюючих структур повинен бути притаманний певний набір властивостей та характеристик, у т.ч.: сформована ментальність і культура осіб, що перебувають в економічних відносинах; способи й особливості ведення підприємницької діяльності в досліджуваній галузі, що історично сформувалися; сукупність характеристик підприємницьких структур, особливості їх взаємодії й участі у відтворювальному процесі на етапах виробництва, розподілу та споживання; принципи введення та дотримання правил підприємницької діяльності; особливості побудови підприємницької системи, її структурування, кооперування та інтегрування господарюючих суб'єктів; способи досягнення результатів економічної діяльності та їх розподілу.

Із позиції відтворення інституціональне середовище забезпечення розвитку господарюючих суб'єктів у молочному скотарстві має становити собою сукупність правил (політичного, правового, економічного, соціального характеру), які сприяють процесам виробництва, обміну, розподілу та споживання. У зв'язку із цим поведінка підприємницьких структур та економічні відносини між ними мають бути пов'язані з умовами інституціонального середовища, що вимагає від господарюючих суб'єктів здійснювати соціально-економічні дії, які відповідають умовам і динаміці інституціонального середовища; враховувати особливості інституціональних процесів та умов, що впливають на підприємство; створювати інфраструктуру для збільшення сприятливих можливостей інституціонального середовища; брати до уваги аспекти інституціонального середовища у методах управління підприємством.

Розглянемо більш детально властивості інституціонального середовища розвитку підприємницьких структур молочного скотарства:

1. Еволюція розвитку. Інституціональне середовищем — це результат тривалого, історичного процесу свого неперервного формування, отже, сприятливе середовище для ведення ефективної виробничої діяльності є однією з основних цінностей, що вимагає тривалих зусиль і часу.

2. Залежність і взаємодія підприємництва з інституціональним середовищем держави та регіональними підприємницькими системами. Підприємство є частиною економіки держави, тому всі процеси у бізнес-середовищі визначаються та розвиваються під державним впливом.

3. Певний рівень інерційності. Трансформаційні процеси в галузі молочного скотарства зумовлюють зміни в інституціональному середовищі забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур. Однак інституціональне середовище не може адекватно змінюватися

під впливом факторів трансформації економіки. З огляду на це формування нового інституціонального середовища як багатоетапний процес який має певну логіку змін у часі.

4. Взаємозумовленість. Інституціональне середовище забезпечення стійкого розвитку господарюючих структур досліджуваної галузі характеризується й визначається особливістю економічних відносин. Водночас, стан економіки молочної галузі та процеси її трансформації ведуть до змін в інституціональному середовищі. З одного боку, певним чином господарюючі суб'єкти є продуктом інституціонального середовища, з іншого, — саме вони є носіями особливостями цього середовища, оскільки сформувались у конкретних інституціональних умовах. Тому при здійсненні трансформаційних дій необхідно враховувати взаємозумовленість інституціонального середовища та змін в економіці галузі.

Отже, ланцюжок "підприємницькі структури-інституціональне середовище-результати підприємництва" нерозривний та є основою для розуміння першорядних засад і принципів стійкого розвитку господарюючих суб'єктів галузі молочного скотарства [2]. Звідси робимо висновок, що розуміння особливостей інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємств досліджуваної галузі ґрунтується на вивченні умов, особливостей та стимулів до ефективної роботи усіх працівників підприємницької системи. Вважаємо, що інституціональному середовищу забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур у галузі молочного скотарства характерні такі особливості: об'єктивно-суб'єктивна природа. Формування й вибір поведінки суб'єктів підприємництва здійснюється у певному інституціональному середовищі. Задоволення потреб та інтересів суб'єктів також відбувається під впливом інституціонального середовища, якому властивий імовірнісний характер такого впливу, що вимагає від суб'єктів господарювання відповідних дій. Інституціональне середовище має об'єктивну природу, а поведінка підприємства у ньому — суб'єктивна, отже, процесом забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур характерна об'єктивно-суб'єктивна природа; інтегративна властивість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємств молочного скотарства полягає у тому, що воно повинно сприяти поєднанню інтересів учасників ринкових відносин (виробників молока, молокопереробних підприємств, структур оптової та роздрібної торгівлі, споживачів), створюючи для них належні умови для досягнення взаємних економічних відносин; регульована властивість інституціонального середовища діє через обмежений перелік механізмів, правил, дозволів та обмежень при здійсненні підприємницької діяльності в галузі молочного скотарства. Так, зі сфер діяльності із менш вигідними економічними умовами капітали можуть переливатися у більш прибуткові галузі; сануюча властивість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур пов'язана із підтримкою умов діяльності й конкуренції, відповідно на ринку залишаються найбільш ефективні підприємства [3]. Ця функція є економічно виправданою, оскільки ринок за допомогою інститутів позбавляється від малоефектив-

них підприємницьких структур; інформаційна власність інституціонального середовища свідчить, наприклад, про наявність сукупності сформованих інститутів та рівень сприятливості (несприятливості) середовища для ведення певних видів господарської діяльності.

Окрім того, інституціональне середовище забезпечення розвитку підприємницьких структур включає в себе складові інтелектуальної власності у вигляді знань, технологій тощо, має ширший зміст, оскільки містить низку складових — традицій, ментальності, правил та ін. Важливо наголосити, що інституціональне середовище утворюється та реалізується за наявності численної кількості людей, які здійснюють подібні види діяльності, водночас окремі його складові можна передати іншим у вигляді знань, технологій, навичків, але при цьому його не можна позбутися [4]. Звідси випливає висновок, що особливість інституціонального середовища забезпечення стійкого розвитку підприємницьких структур полягає в тому, що воно принципово невід'ємне від своїх носіїв та здебільшого є ексклюзивним.

Наступною теоретичною проблемою нами розглядається роль інтелектуального середовища в розвитку підприємництва. Так, якщо підприємництво гіпотетично залишиться без наявних у нього матеріальних ресурсів виробництва, однак це не знищить його потенціалу. За наявності фінансових ресурсів можна реально одержати можливість використати будь-які необхідні для здійснення економічної діяльності матеріальні ресурси. Водночас, якщо підприємництво лишиться усієї сукупності його інститутів (досвіду, традицій, правил, знань і т. д.), то воно припинить своє існування навіть за наявності матеріально-речових ресурсів. Отже, для забезпечення нормального й ефективного функціонування господарюючих структур необхідне належне інституціональне середовище, щоб розвивати та ефективно використовувати наявний у суб'єктів інтелектуальний потенціал [5]. Тобто, проблема ефективного функціонування суб'єктів господарювання галузі великою мірою зводиться до питання створення й реалізації інституціональних умов, за яких її матеріально-речові та об'єктно-ресурсні складові будуть зберігатися, розвиватися й ефективно використовуватися відповідно до цілей відтворювального процесу. Під інституціональними умовами забезпечення розвитку підприємницьких структур також розуміють сукупність правил, норм і механізмів, які суб'єкти мають виконувати.

Поділяємо думку науковців, що трансформаційні процеси в молочному скотарстві ґрунтуються на інституційних перетвореннях, що відбувалися в період становлення ринкової економіки, коли ідеалізація ринку як єдиного регулятора виробничих відносин звела роль держави у формуванні економічних відносин до мінімуму [6]. Внаслідок орієнтації реформ на лібералізацію економічного життя й одночасну ліквідацію дореформених соціально-економічних інститутів призвели до інституціонального вакууму. Однією із найбільш істотних виявилася системна інституційна проблема, яку можна позначити як порушення цілісності в молочному скотарстві, тобто порушення взаємоузгодження і збалансованості процесів виробництва продукції, її реалізації

та відтворення виробничих ресурсів, а також інноваційних процесів у цих сферах. Унаслідок цього відбулося різке розбалансування економічних інтересів суб'єктів ринку молока та молокопродуктів, що негативно позначилось на ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Також можна констатувати, що трансформаційні процеси в досліджуваній галузі зумовили втрату комплексності та цілеспрямованості управління нею, внаслідок чого якість молока знизилася, переважає бажання досягти короткострокових цілей, що негативно позначилось на динаміці процесів відтворення, призвело до втрати кваліфікованих кадрів та бази для відтворення довгострокових біологічних активів у молочному скотарстві. Нині головне завдання інституційного розвитку молочного скотарства полягає в розробці та впровадженні в соціально-економічне середовище інститутів, які забезпечують створення передумов для стійкого розвитку галузі.

Очевидно, що реформування інституційного середовища досліджуваної галузі повинно ґрунтуватися на узгодженні прав і відповідальності кожного учасника ринку молока та врахування інтересів кожного з них у прийнятті й виконанні рішень [7]. Вважаємо, що найбільш прийнятною концепцією інституціонального розвитку в сучасних умовах є теорія "соціального ринкового господарства", коли вдосконалення ринкового господарства провадиться не шляхом прямого втручання держави в економіку, а через якісний вплив на інституційну структуру суспільства. Нині помітна невідповідність між побудовою і принципами роботи органів державної влади й інтересами підприємств галузі молочного скотарства [8].

Аналіз основних засад розвитку молочного скотарства України, відображених у Програмі розвитку молочного скотарства України до 2015 року свідчить, що оптимальним варіантом розв'язання проблеми забезпечення населення молоком та молокопродуктами є відновлення власного (вітчизняного) тваринництва з пріоритетним розвитком виробництва в сільськогосподарських підприємствах із поступовим переведенням його на промислову основу.

Відповідно до згаданої Програми стратегія розвитку передбачала: стабілізацію й подальший розвиток молочного скотарства для задоволення потреб населення в молочі та молочних продуктах, відновлення роботи великотварних господарств, зміцнення кормової бази та поліпшення якісного складу поголів'я, впровадження нових ефективних технологій виробництва, державну підтримку галузі через дотації, запровадження еквівалентних економічних відносин між виробниками, переробниками і торгівлею, стимулювання розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів тощо.

Планувалося розширити доступність до дешевих середньо- і довгострокових кредитних ресурсів на будівництво й модернізацію молочних тваринницьких комплексів, удосконалити механізм державної фінансової підтримки, досягти паритет цін між промисловою продукцією і продукцією молочного скотарства. Також опрацьовувалися механізми поліпшення продуктивності поголів'я худоби, переходу до запровадження системи

менеджменту стада на основі єдиних європейських вимог щодо ідентифікації тощо.

Однак через зміну пріоритетів розвитку галузей аграрного сектору та відсутність у достатньому обсязі фінансових ресурсів індикативні показники вищеназваного програмного документа не були виконані. Практичний досвід часткового впровадження положень Програми розвитку молочного скотарства в Україні переконує, що створено можливості для розвитку високотоварних сільськогосподарських підприємств.

Нині в більшості регіонів розробляються програми розвитку молочного скотарства, фінансовою основою яких є кошти місцевих громад. Однак аналіз змісту цих програм свідчить, що більшою мірою вони спрямовані на підтримку розвитку молочного скотарства особистих селянських господарств, що не відповідає цілям Програми розвитку молочного скотарства України та Програми "Відроджене скотарство". Можна стверджувати, що відбувається певною мірою розпорошення незначних фінансових ресурсів, які спрямовуються на розвиток галузі, через відсутність єдності бачень органів місцевої й державної влади та бізнесу щодо розвитку галузі. Ця обставина є свідченням неефективної дії інституції. Нині при вирішенні більшості питань законодавчого характеру щодо розвитку молочного скотарства залишаються осторонь галузеві самоврядні організації, яких нині налічується дві — Асоціація виробників молока та Асоціація молочних підприємств України.

ВИСНОВКИ

Так, упродовж періоду незалежності в Україні сформувалось інституційне середовище функціонування молочного скотарства за наявності двох основних категорій виробників — сільськогосподарські підприємства та господарства населення, які мають відповідно статус юридичної особи й суб'єкта неприбуткової діяльності.

Сформовані економічна та інституційна системи молочного скотарства України свідчать про необхідність подальшого розвитку сільськогосподарських товаровиробників не тільки великих, а й малих форм господарювання. Так, нині існує потреба у спрямуванні розвитку особистих селянських господарств з урахуванням адаптованих до вимог європейського законодавства нормативно-правових актів. Селянське господарство орієнтується в першу чергу на власне самозабезпечення членів сільських і міських домогосподарств, з якими вони перебувають в родинних та дружніх зв'язках.

Нині існує необхідність у спрямуванні розвитку у підприємницької структури особистих селянських господарств, що вимагає внесення відповідних змін до Податкового кодексу України. Вважаємо, що позитивно вплине на виробництво якісної продукції малими товаровиробниками молока Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств", який передбачає процес легалізації їх діяльності шляхом спрощення реєстрації та організації їх господарської діяльності особистих селянських господарств, що сприятиме створенню умов

для підвищення рівня життя і забезпечення зайнятості сільського населення.

Література:

1. Шпикуляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку. Економіка АПК. 2008. № 5. С. 114—121.
2. Оліфіренко Л.Д. Інституціональне середовище функціонування та розвитку корпорацій в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 11. С. 120—123.
3. Свиноус І.В., Микитюк Д.М. Економічні засади виробництва тваринницької продукції в Україні. Продовольчі ресурси. Серія: Економічні науки. 2015. № 4. С. 57—61.
4. Макаренко П.М. Ринкова трансформація аграрного сектора: теорія і практика. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. 373 с.
5. Шиян Н.І. Розвиток скотарства як чинник формування соціальної ефективності. Економіка АПК. 2019. № 2. С. 32—41.
6. Пуцентейло П.Р., Костецький Я.І. Інституціональне середовище та інституції функціонування аграрного сектору України в умовах трансформаційних процесів. Інноваційна економіка. 2017. № 7—8. С. 28—38.
7. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu., Vasylychenko O.M. Milk production in Ukraine: trends and perspectives. Економіка АПК. 2018. № 8. С. 26—34.
8. Николіук О.М. Інституції конкурентного середовища сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 12. С. 104—107.

References:

1. Shpykuliak, O.H. (2008), "Institutional aspects of agricultural market regulation", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 114—121.
2. Olifirenko, L.D. (2012), "Institutional environment of functioning and development of corporations in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 11, pp. 120—123.
3. Svynous, I.V. and Mykytiuk, D.M. (2015), "Economic principles of livestock production in Ukraine", *Prodovol'chi resursy. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 57—61.
4. Makarenko, P.M. (2006), *Rynkova transformatsiia aharnoho sektora: teoriia i praktyka* [Market transformation of the agricultural sector: theory and practice], Zaporiz'kyj natsional'nyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.
5. Shyian, N.I. (2019), "Development of livestock as a factor in the formation of social efficiency", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 32—41.
6. Putsentejlo, P.R. and Kostets'kyj, Ya.I. (2017), "Institutional environment and institutions of functioning of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of transformation processes", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 7—8, pp. 28—38.
7. Kozak, O.A. Hryshchenko, O.Yu. and Vasylychenko, O.M. (2018), "Milk production in Ukraine: trends and perspectives", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 26—34.
8. Nykoliuk, O.M. (2015), "Institutions of the competitive environment of agricultural enterprises", *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Ekonomika i menedzhment*, vol. 12, pp. 104—107.

Стаття надійшла до редакції 21.04.2022 р.